

Розвиток сільських територій

УДК 711.3:351.76:338.436:339.137.2(477)
JEL D19, O17, O18, Q13

І. М. Куліш

Вплив неформальних інститутів на розвиток сільської кооперації в Україні

В історичній ретроспективі розкриті особливості впливу неформальних інститутів на розвиток сільських територій України. Доведено, що політика колективізації була політикою спотворення моралі, підміни понять і норм поведінки сільського соціуму. Розкрито, що поєднана зайнятість жителів села, за якої вони відходять на роботу у міста, а сільське господарство залишається для них постійним альтернативним видом зайнятості позитивно впливає на розвиток сільської території. Шляхом виключення виділена основна група потенційних кооператорів, на яку необхідно скеровувати інформаційно-просвітницьку діяльність уповноважених інститутів, що пропагують кооперацію. До означеної групи належать члени сільської громади, що не мають постійної зайнятості і не здають земельної ділянки в оренду. Визначено, що головними неформальними чинниками розвитку кооперації на сільських територіях є: справедливі умови конкуренції, престижність зайнятості у галузі, стабільність і впевненість у майбутньому. Показано, що формуванню відчуття стабільності та впевненості у майбутньому сприятиме забезпечення жителям села соціальної інфраструктури достатньо високого рівня, особливо це стосується розвитку транспортної сфери та можливості отримання якісної шкільної освіти.

Ключові слова: кооперація, сільські території, конкурентоспроможність, неформальні інститути, формальні інститути.

В умовах нинішньої економічної та політичної кризи в нашій державі проблеми розвитку сільських територій і сільського господарства постають дуже гостро і пошук шляхів їх вирішення є надзвичайно актуальним, адже повноцінне функціонування сільськогосподарського виробництва країни служить запорукою продовольчої безпеки – складової національної безпеки. Одним з інструментів розкриття потенціалу сільських територій є сільськогосподарська кооперація, що, маючи в Україні понад вікову історію, перебуває в полі впливів не лише формальних (владних) інститутів, а й неформальних – культурних традицій, звичок, родинних цінностей, ментальності.

Проблеми сільськогосподарського виробництва, у т. ч. розвиток кооперації на сільських територіях та її специфічний характер, від певного часу перебувають під посиленою увагою вчених світу та України. При тому що різні аспекти кооперації досліджуються багатьма вітчизняними науковцями, серед яких, зокрема: М. В. Аліман, Я. З. Гаєцька-Колотило, В. В. Гончаренко, М. П. Гриценко, М. Ф. Кропивка, М. І. Лобанов, М. Й. Малік, Л. В. Молдаван, П. Т. Саблук та багато інших, однак, на жаль, роль і впливи неформальних інститутів досліджені недостатньо. Тому метою цієї статті є вивчення впливів неформальних інститутів на розвиток кооперації на сільських територіях України.

Такий аналіз доцільно розпочати з невеликого історичного екскурсу. Як відомо, найбільшу згуртованість з точки зору захисту власних інтересів у період жовтневого перевороту (1917 р.) виявили селяни півдня та сходу України. Саме тут зародився і набув сили махновський рух – один з найбільших

© *І. М. Куліш*, 2016.

(якщо не найбільший) в історії людства вияв селянської непокори. Означений рух сформувався у середовищі впливу неформальних інститутів, до яких належать загальноприйняті у певних суспільних групах традиції, звичаї та ментальність.

Вагоме значення мало і почуття власної гідності селян, що виховувалось у дуже непростих умовах. Н. Махно зазначав, що «протягом тривалої історії свого рабства українське селянство, яке ніколи не експлуатувало чужої праці, не схилялось під зовнішнім тиском і зберігало у собі дух вольності». Українські селяни саме тому так масово підтримали махновський рух, що усвідомлювали той факт, що мають згурпувати свої сили та боротись за ідею, котра «... забезпечить свободу та незалежність усієї трудової сім'ї від влади поміщика та куркуля, від влади держави та її чиновника... – у соціалістичній державі таємного слуги фабриканта, поміщика і куркуля» [1, с. 8]. З наведеної думки випливає, що Н. Махно вважав, що його послідовники боролись з куркулями, натомість радянський історик Н. Кубанін намагався довести, що навпаки – це «куркулі об'єднували свої сили і розпочинали боротьбу з біднотою» [2, с. 45].

З певного періоду офіційна історія СРСР (наприклад, «Історія Української РСР» у 10 т., опублікована у 1984 р., як і усі радянські видання, починаючи з 1920-х рр.) визначали південний і степовий регіони України як такі, у яких у 1917 р. сільська буржуазія була найсильнішою і складала близько 22% від загальної кількості селянських господарств [3, с. 16]. Проте щоб отримати такий відсоток буржуазії, до неї, очевидно, зарахували селянські господарства України, які у 1917 р. володіли трохи більше, ніж 9 га землі (див. табл. 1). Віднесення порівняно небагатих селян до 22% буржуазії здійснювалось у межах виправдання політики розкуркулення (втілювалась до 1954 р.), що у масштабах країни фактично була політикою спотворення моралі, підміни понять і норм поведінки соціуму на інші, заплановані керівною комуністичною верхівкою. Окрім того, владним інститутам необхідно було сформулювати більш-менш логічне підґрунтя твердженню про незаконність і недоречність масового селянського супротиву державному грабункові – примусовій заготівлі сільськогосподарських продуктів, розкуркуленню та колективізації. Для цього відповідному регіонові створювався імідж куркульського.

З табл. 1 видно, що, виходячи з розмірів господарств, назву «куркульський регіон» більше підстав мала отримати Харківська губернія, де великих

Таблиця 1

Селянські господарства України за посівною площею у 1917 р. (%) [2, с. 20].

Групи господарств	Степ		Лісостеп			
	Катерино-славська губернія (1917 р.)	Одеська губернія (1916 р.)	Чернігівська губернія (1910 р.)	Полтавська губернія (1910 р.)	Харківська губернія (1913 р.)	Волинська губернія (1916 р.)
безпосівні	28,8	17,3	5,9	5,2	18,6	9,1
до 1 десятини	5,2	7,0	21,9	21,1		12,6
від 1,1 до 3,0 десятин	14,0	14,1	22,3	22,6	21,5	40,8
від 3,1 до 6,0 десятин	16,3	20,4	29,9	25,0	19,5	26,6
від 6,1 до 9,0 десятин	12,1	13,2	20,0	12,6	14,2	7,2
від 9,1 до 15,0 десятин	12,9	25,0		9,0	20,2	3,7
від 15,1 і більше десятин	10,7			4,5	6,0	
Разом:	100	100	100	100	100	100

господарств (від 9,1 десятини (1 десятина = 1,09 га – І. К.) було понад 26%. Це також підтверджує, що тогочасний підхід враховував не просто розміри земельних ділянок у володінні, а здатність селянства до гуртування – розвиток неформальних інститутів.

Проблема стосунків між владними інститутами та селянством виникла у обставинах, за яких промислові підприємства припинили свою роботу і переважна більшість жителів міст втратили єдине джерело існування. Консервативні селяни ж засіяли поля, посадили городи, щоб їх родини мали можливість харчуватись, і з розрахунку продати частину вирощеного з прибутком.

Таким чином, з одного боку, сформувалась велика група людей – робітників, яких разом з їх родинами необхідно було забезпечити продовольством, за яке вони не могли заплатити, а з другого, – селяни, у яких були продовольчі запаси, але які не мали бажання добровільно віддавати плоди своєї праці, прирікаючи себе і родини на голод і зубожіння.

З огляду на відсутність у держави коштів на закупівлю, нова влада прийняла рішення про конфіскацію сільськогосподарської продукції, що фактично стало рішенням про знищення ринкових відносин. Певні насильницькі дії практикувались ще у період царизму, наприклад рішення Тимчасового уряду, згідно з яким в умовах війни для забезпечення армії можна було закуповувати в селян зерно та фураж за встановленими державними цінами, але ці селяни мали преференції у функціонуючій паралельно системі державних закупівель на вільному ринку.

Слід відзначити і достатньо високий, порівняно з іншими регіонами, добробут селян – жителів «махновського регіону». «На тій території, де селянське господарство найшвидше капіталізувалось, мало великі товарні надлишки, було більш індустріалізованим, воно у той самий час було більше пов'язаним із крупними поміщицькими землеволодіннями... [оскільки селяни – І. К.] активно орендували землі і прагнули їх якнайшвидше викупити» [2, с. 16-17]. Общинно-ринкова форма селянського господарства полегшувала розвиток у регіоні різних форм селянської кооперації, якій активно допомагало земство [4, с. 7].

Велика товарність селянського господарства південних степових районів сприяла розвитку у регіоні сільськогосподарського машинобудування як одного з елементів капіталізації селянського господарства. Наприклад, у 1913 р. було випущено на внутрішній ринок імперії сільгоспмашин на 60508 тис. руб., з них в Україні було вироблено 52,9%, у т. ч. у Херсонській губернії – 16,3% від загального виробництва, у Катеринославській – 12,3%, у Таврійській – 12,1%, Харківській – 8,1% (у Москві – лише 10,6%) [2, с. 11]. Це обумовлювало високу товарність господарства і посилювало зв'язки між селянами та робітниками, адже багато селян ходили на заробітки на фабрики і заводи у сусідні міста. При цьому сільське господарство залишалось для них постійним альтернативним варіантом зайнятості [1, с. 8-9].

Невеличкі містечка та великі села з розташованим у них промисловим виробництвом в оточенні територій з високорозвиненим сільським господарством ставали економічно потужними. При цьому сільські спільноти продовжували (і продовжують донині) залишатись більш замкненими, порівняно з містом, зі своїми власними неформальними інститутами – правилами та традиціями, хоча існують більш-менш подібні норми, прийняті у сільських групах, особливо розташованих на близькій відстані.

Усе це стало підґрунтям для гуртування розрізаних сіл для підтримки боротьби проти радянських нововведень. У подальший період існування СРСР прикладав великих зусиль для викорінення здатності українського селянства до об'єднання, знищення духу вольності та відчуття недоторканості приватної власності, заробленої чесною працею.

Політика підміни моралі, що запроваджувалась протягом десятиліть, дається взнаки і сьогодні (більше ніж через 20 років від здобуття Україною незалежності), знаходячи своє відображення у низькій суспільній та економічній активності селян, що ґрунтується на недовірі до владних інститутів взагалі. На жаль, для таких деструктивних тенденцій є підстави. Це передусім функціонування в умовах правової невизначеності, адже зміни у законодавстві відбуваються настільки часто, що дрібним сільськогосподарським виробникам складно їх відслідковувати. І самі ці зміни не завжди обумовлені раціональною необхідністю, часом вони вносяться у результаті неформальних впливів. Окрім того, контролюючі організації дуже часто користуються методами та приййомами, що дісталися їм у спадок від командно-адміністративної системи. Чинна грошово-банківська система також створює велику кількість бар'єрів для розвитку селянських господарств і кооперації.

Нині склалися умови, за яких сільська кооперація в Україні є надто складним для саморозвитку процесом і для його стимулювання необхідне вживання заохочувальних заходів, що суперечить суті сільськогосподарської кооперації як системи організацій, метою яких є задоволення економічних потреб її членів. Відповідно, для вирішення цієї проблеми необхідно запровадити зміни не лише у законодавстві, але й у ставленні до трудового селянства взагалі, створити такі умови, за яких кооперативи почнуть виникати та розвиватись завдяки тому, що кооператорами бути вигідно. Матеріальною базою для розвитку кооперації, зокрема, можна вважати наявність у селян земельних ділянок, що є умовно у приватній власності, оскільки власники не мають права повністю розпоряджатись своїм майном. Групування сільських домогосподарств України за площею землі на початок 2015 р. наведено у табл. 2.

Таблиця 2

Групування сільських домогосподарства за площею землі у 2014 р., % [5, с. 13]

	Співвідношення домогосподарств	
	за кількістю	за площею землі
Домогосподарства з площею землі, га: 0,50 і менше, з них:		
до 0,25	51,1	11,7
0,26-0,50	24,3	3,3
0,51-1,00	26,8	8,4
1,01 і більше, з них:	27,3	15,8
1,01-5,00	21,6	72,5
5,01-10,0	17,8	29,7
10,01 і більше	2,3	13,4
	1,5	29,4

З табл. 2 видно, що 1,5% сільських домогосподарств володіють майже третиною земель України. Теоретично можна було б вважати це запорукою успішного розвитку сільськогосподарської кооперації України, однак слід зауважити, що велика частина з означених земель віддана у довгострокову оренду, тому їх власників не можна розглядати як потенційних кооператорів.

Жителі сучасного українського села мають власний погляд на перспективи кооперативного руху. Для визначення розуміння селом потреби у кооперації доцільно розглянути два соціологічних опитування, які були проведені з різницею у 10 років: у 2006 і у 2016 рр.

У 2006 р. аграрії вважали перспективним брати участь у кооперативах для вирішення таких основних питань, як переробка сільськогосподарської продукції, ремонт техніки та її обслуговування, виконання окремих сільськогосподарських робіт, здійснення внутрішньо економічної діяльності тощо [6, с. 101]. Слід зауважити, що на той час механізм функціонування українських кооперативів у ринкових умовах ще не був розроблений, були відсутні напрацювання у цій сфері, а тому селяни нову кооперацію сприймали як дещо видозмінену (з більшими правами та свободами) кооперацію того зразка, що практикувалась у СРСР.

За десять наступних років сільська кооперація виявила свою неспроможність, адже неодноразово змінювалось законодавче поле, у якому вона має працювати, майже повністю припинилась матеріально-технічна підтримка з боку держави. Свій негативний вплив вчинили й кризи: економічних і владних інститутів. На сьогодні селяни визначають інші причини, що спонукають їх об'єднуватись у кооперативи, головною з яких є реалізація виробленої продукції за справедливими на ринку цінами, щоб в умовах відсутності альтернативної зайнятості родина мала можливість жити за рахунок сільського господарства [7, с. 81].

Існує ще одна особливість сільської спільноти, яка впливає на можливості розвитку кооперації, – це моральні засади, що беруть коріння з радянських часів. Опитування 2016 р. показало, що однією з них є розуміння того, що є крадіжкою. Крадіжкою як такою селяни здебільшого вважають привласнення майна сусідів, однак при цьому поблажливо ставляться до випадків незаконного привласнення спільного майна. Кооперативна ж власність і є таким спільним майном, тому на перспективу на цьому ґрунті може сформуватись додаткова проблема.

Нині ж спостерігаються депресивні настрої у сільській спільноті. Так, підвищення рівня життя за період, що минув з 1992 р., не сприймається селянами як вагоме поліпшення, це, наприклад, стосується забезпечення житлом, наявності автомобілів у приватній власності тощо.

Анонімне опитування показало, що такі настрої формуються під впливом двох чинників, що ґрунтуються на порівнянні: по-перше, селяни (жителі західних областей України) порівнюють свій добробут із добробутом сільських жителів країн-членів Європейського Союзу; по-друге, велике значення має вплив українських ЗМІ, які висвітлюють чисельні зловживання певних осіб для отримання незаконної вигоди, а також велику увагу приділяють висвітленню стилю життя українців з дуже високим доходами. При цьому якщо причини досить високого рівня життя європейських селян пов'язуються з членством країн у ЄС, то високі прибутки вітчизняних багатіїв, на думку більшості жителів села, не можуть бути зароблені законним шляхом, а отримані за рахунок зменшення їх доходів.

За десятиліття радянського способу життя сформувався уклад, за якого багато жителів села щодня доїжджало у місто для роботи на підприємствах, що сформувало категорію так званих «доїжджаючих». При цьому частина їх сімей залишалась працювати у сільському господарстві, забезпечуючи міцний зв'язок міста та села. Окрім того, у свідомості селян глибоко вкорінена необхідність створення продовольчих запасів і «доїжджаючі» паралельно з

роботою у місті виконували низку обов'язків у приватному господарстві. Ця ситуація була подібною до тої, що її описував Н. Махно, хоча і з розривом у багато десятиріч.

У 1990-х роках закрилось багато промислових підприємств і «доїжджаючі», втративши робочі місця, повернулись у сільську місцевість. Однак село не змогло запропонувати жодної альтернативи, оскільки, по-перше, наявні робочі місця (у колгоспах, радгоспах, споживспілках тощо) були зайняті, по-друге, почалось руйнування колгоспної системи, на заміну якій тривалий час не пропонувалось нічого. Тому у сільському соціумі почав формуватись новий прошарок – заробітчани, і нині їх кількість є дуже великою. Частина з них має постійну роботу за кордоном, а частина – наймається на сезонні роботи. Ця категорія жителів села суттєво підтримує власні сім'ї, поступово залучаючи до заробітчанства молодших членів родини. Розраховувати на них як на потенційних членів коопераційного руху не доцільно, оскільки, як показало анонімне опитування, вони не схильні проміняти стабільні гарантовані заробітки на життя українського сільського кооператора з невизначеним майбутнім.

Окремі колгоспи функціонують донині, змінивши свій юридичний статус і зберігши структуру управління, але такі успішні випадки є поодинокими. Члени таких «новітніх колгоспів», як правило, задоволені умовами праці та рівнем оплати, тому розраховувати на них як на потенційних кооператорів не слід.

На базі колишніх колгоспів та обслуговуючих їх підприємств сформувались великі сільськогосподарські підприємства, у т. ч. агрохолдинги. Враховуючи сучасне оснащення, що використовують ці підприємства, там працює оптимальна кількість працівників, які також не схильні змінювати свій тип діяльності на коопераційний.

Попри досить велику критику діяльності агрохолдингів, вони та «новітні колгоспи» позитивно впливають на розвиток сільських територій, оскільки забезпечують населення робочими місцями та стабільними доходами, що, своєю чергою, сприяє розвитку соціальної інфраструктури та виникненню підприємств (особливо харчової галузі).

Слід зважати і на те, що переробні підприємства, використовуючи ситуацію та юридичну незахищеність українських сільськогосподарських кооперативів, пропонують за сировину значно нижчі (до -20%) ціни, ніж великим підприємствам. Означений підхід формується у результаті неформальних відносин між великими виробниками і переробниками, він розрахований на дрібних виробників / кооперативи, що не мають стабільних ринків збуту, а тому зустрічаються з проблемами, пов'язаними з реалізацією продукції. Окрім формальних негативних впливів на розвиток кооперації, що обумовлюються недосконалістю чинного законодавства, виникають додаткові – тіньові впливи з боку сильних ринкових акторів.

Таким чином, в Україні неформальні інститути стали заручниками формальних, оскільки останні створюють зовнішнє середовище, у якому мають розвиватись сільські кооперативи. І саме формальні інститути на сьогодні спроможні і зобов'язані забезпечити розвиток неформальних. Основними неформальними чинниками, що сприяють розвитку кооперації на сільських територіях є: справедливі умови конкуренції, престижність зайнятості у галузі, стабільність законодавства (у частині неформальних впливів на його зміни) та впевненість селян у майбутньому.

Проблему української сільської кооперації неможливо вирішити без усунення неформальних впливів на державний законотворчий процес. Внесення змін до норм права, що стосуються кооперації, не може відбуватись внаслідок політичних аргументів, головною засадою має бути економічна доцільність, нівелювання негативних наслідків кризових явищ на українське село і національна (продовольча) безпека.

У розглянутому випадку зародження та розвитку махновського руху – боротьби селян за своє майно та свою незалежність – розкрито, що саме перелічені чинники стали передумовою процвітання сільських територій і здатності селянства до згуртованості, і такими вони залишаються до нині. На жаль, протягом усього радянського періоду велася цілеспрямована політика руйнування кооперативного руху та підміна моральних принципів. Починаючи з 1992 р., відбулись певні зміни, однак вони не виправдали очікування селян і одночасно із офіційною пропагандою кооперації триває процес бюрократизації діяльності і правова плутанина.

Наявність в українських селян земельних ділянок є базою для розвитку сільської кооперації, однак невизначеність майбутнього ринку землі є гальмівним чинником. На сьогодні потенційними сільськогосподарськими кооператорами є члени сільської громади, які не мають постійної зайнятості і не здали свою земельну ділянку в оренду. Інформаційно-дорадчі зусилля вповноважених органів і громадських організацій, що пропагують кооперацію, доцільно скеровувати саме на них.

Формуванню відчуття стабільності та впевненості у майбутньому сприятиме забезпечення жителям села достатньо високого рівня соціальної інфраструктури. Цього можна досягти передусім шляхом розвитку транспортної сфери (якісні дороги, громадський і приватний транспорт тощо). Окрім того, впевненості у майбутньому сприятиме створення умов для забезпечення дітям селян можливості отримання якісної шкільної освіти, яка забезпечуватиме можливість успішного проходження ЗНО, що не обмежуватиме вибір місця проживання для прийдешніх поколінь, але зробить його усвідомленим.

Подальші дослідження в цьому напрямі доцільно провести щодо можливостей вдосконалення соціальної інфраструктури сільських територій з врахуванням наявних реалій.

Список використаних джерел

1. Махно Н. Махновщина и ее вчерашние союзники – большевики / Н. Махно. – Париж: Библиотека Махновцев, 1928. – 34 с.
2. Кубанин М. Махновщина. Крестьянское движение в степной Украине в годы Гражданской войны. – Л.: Прибой, 1927. – 228 с.
3. История Украинской ССР : в 10 т. Т. 6 : Великая Октябрьская социалистическая революция и гражданская война на Украине (1917–1920) / Институт истории АН УССР ; редкол.: Ю. Ю. Кондуфор (гл. ред.) и др. ; редкол. тома: Н. И. Супруненко (отв. ред.) и др. – К.: Наукова думка, 1984. – 655 с.
4. Шубин А. Махно и его время: О великой революции и Гражданской войне 1917-1922 гг. в России и на Украине. – М.: Либроком, 2016. – 320 с.
5. Основні сільськогосподарські характеристики домогосподарств у сільській місцевості в 2014 році. Статистичний бюлетень / відп. за вип. О. М. Прокопенко. – К.: Державна служба статистики, 2015. – 80 с.
6. Ключник А. В. Роль обслуговуючих кооперативів в ефективному розвитку аграрного підприємництва Миколаївської області / А. В. Ключник // Регіональна економіка, 2007. – № 4. – С. 100-106.
7. Куліш І. М. Суб'єктивні чинники впливу на конкурентоспроможність сільських територій (на прикладі Карпатського регіону) / І. М. Куліш // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України : [зб. наук. пр.] / ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України»; В. С. Кравців (відп. ред.). – Львів, 2016. – Вип. 3(119). – С. 79-87.

References

1. Makhno, N. (1928). *Makhnovshchina i yeye vcherashniye soyuzniki – bol'sheviki* [The Makhnovshchina and its former allies – the Bolsheviks]. Paris: Makhnovist Library. [in Russian].
2. Kubanin, M. (1927). *Makhnovshchina. Krest'yanskoye dvizheniye v stepnoy Ukraine v gody Grazhdanskoj vojny* [Makhnovshchina. The peasant movement in the steppe Ukraine during the Civil War]. Leningrad: Priboy. [in Russian].
3. Kondufor, Y. Y., & Suprunenko, N. I. (Eds.) (1984). *Istoriya Ukrainskoj SSR [History of the Ukrainian SSR] (Vols. 1-10). Vol. 6: Velikaya Oktyabr'skaya sotsialisticheskaya revolyutsiya i grazhdanskaya vojna na Ukraine (1917-1920)* [The Great October Socialist Revolution and the civil war in Ukraine (1917-1920)]. Kyiv: Naukova Dumka, Institute of History of the Ukrainian SSR. [in Russian].
4. Shubin, A. (2016). *Makhno i yego vremena: O velikoj revolyutsii i Grazhdanskoj vojne 1917-1922 gg. v Rossii i na Ukraine [Makhno and his time: About the Great Revolution and the Civil War in 1917-1922 in Russia and Ukraine]*. Moscow: Librokom, 2016.
5. State Statistics Service of Ukraine (2015). *Osnovni sil's'kohospodars'ki kharakterystyky domohospodarstv u sil's'kiy mistsevosti v 2014 rotsi [The main characteristics of agricultural households in rural areas in 2014]* (Statistical bulletin). Kyiv. [in Ukrainian].
6. Klyuchnyk, A. V. (2007). Rol' obsluhovuyuchykh kooperatyviv v efektyvnomu rozvytku aharnoho pidpryyemnytstva Mykolayivs'koyi oblasti [The role of service cooperatives in the effective development of the agricultural business in Mykolayiv region]. *Rehional'na ekonomika – Regional Economy*, 46(4), 100-106. [in Ukrainian].
7. Kulish, I. M. (2016). Sub'yektyvni chynnyky vplyvu na konkurentospromozhnist' sil's'kykh terytoriy (na prykladi Karpat-s'koho rehionu) [Subjective factors of the influence on the competitiveness of rural areas (by example of the Carpathian region)]. In *Sotsial'no-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy [Socio-Economic Problems of the Modern Period of Ukraine]: Vol. 119(3)* (pp. 79-87). Lviv: Institute of Regional Research n.a. M. I. Dolishniy of the NAS of Ukraine. [in Ukrainian].

Kulish I. M. Influence of informal institutes on the development of rural cooperation in Ukraine.

In a historical retrospective view the features of informal institutes' influence on the development of rural areas of Ukraine are outlined. Comparison of rural residents' ability to close the ranks during the October Revolution and in Soviet times is conducted. The changes of informal institutions' impact on rural development at different times over 100 years are researched. The fact that the policy of collectivization was the policy of moral distortion and substitution of concepts and norms of behavior of rural society is proved. It is shown that the destructive impact of these policies on the social and economic activity of the villagers explains some problems of rural cooperation, in particular the belief that social and personal services must be granted to the peasants at cheaper price than to citizens. Destructive moods in rural society expressed in the confidence in the injustice of profits allocation in Ukraine are revealed. It is shown that possession of land plots by rural residents is a base for the development of rural cooperation, however the vagueness of future land market comes forward as a inhibitory factor. Specific attitude towards understanding of a theft as a crime is researched. It is determined that informal institutions are important for the development of cooperatives at rural areas. The fact that rural territory is optimally developing only if there are available industrial or processing enterprises thereon is proved. It is explained that the combined employment of villagers, when they go to work in the city and agriculture remains a permanent alternative type of employment for them, has a positive effect on the development of rural areas. Core group of potential cooperators, which the informatively-educative activity of the authorized institutes that promote co-operation should be directed at, is allocated by exception. This group includes the members of rural communities that do not have permanent employment and do not rent the landplots. Fair competition, prestige of employment in the field, stability and confidence in the future are determined as the main informal factors of cooperation development at rural territories. It is shown that providing of rural residents with sufficiently high level of social infrastructure will contribute to forming of a sense of stability and confidence in the future, particularly it concerns the development of the transport sector and opportunities to obtain qualitative school education. The facts that informal institutes of Ukraine have become the hostages of formal ones because the latter create an environment in which rural cooperatives should develop and that formal institutions today are able and obliged to ensure the development of informal institutions are proved.

Keywords: cooperation, rural areas, competitiveness, informal institutions, formal institutions.

Куліш Інна Михайлівна – кандидат наук з державного управління, старший науковий співробітник, докторант відділу розвитку територіальних громад і транскордонного співробітництва ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України» (e-mail: reksi@email.ua). Kulish Inna Mykhaylivna – Ph.D. (St. Man.), Sen.Res., Doctoral Postgraduate of the Department of development of territorial communities and transborder cooperation of the SI «Institute of Regional Research n.a. M.I. Dolishniy of the NAS of Ukraine»..

Надійшло 04.11.2016 р.